

ПЕТРУНЕНКО Я. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського
права і процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 346.52:346.2

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ**

В статті розроблено практичні науково-обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері регулювання державної підтримки суб'єктів господарювання. Охарактеризовано поточний стан законодавчого регулювання державної підтримки суб'єктів господарювання; проведено оцінку ефективності надання державної підтримки суб'єктів господарювання у різних формах; за результатами проведеного дослідження запропоновано шляхи удосконалення господарсько-правового регулювання в цій сфері.

Ключові слова: державна підтримка, господарсько-правове регулювання, шляхи удосконалення.

В статье разработаны практические научно-обоснованные предложения по совершенствованию законодательства в сфере регулирования государственной поддержки субъектов хозяйствования. Охарактеризовано текущее состояние законодательного регулирования государственной поддержки субъектов хозяйствования; осуществлена оценка эффективности предоставления государственной поддержки субъектам хозяйствования в различных формах; в результате проведенного исследования предложены пути совершенствования хозяйственно-правового регулирования в этой сфере.

Ключевые слова: государственная поддержка, хозяйственно-правовое регулирование, пути совершенствования.

The article develops practical scientifically substantiated proposals for the improvement of the legislation in the sphere of regulation of state support of business entities. The current status of legislative regulation of state support of business entities has been characterized; an assessment of the effectiveness of providing state support to business entities in various forms; as a result of the study, ways of improving the economic and legal regulation in this area are proposed.

Key words: state support, economic-legal regulation, ways of improvement.

Вступ. Нині правове регулювання різних форм надання державної підтримки здійснюється за допомогою широкої системи господарсько-правових та інших законодавчих актів, положення яких не завжди узгоджені між собою і потребують суттєвого удосконалення. Своєю чергою, недосконалість правового регулювання державної підтримки негативно позначається на ефективності її практичної реалізації, про що свідчать численні статистичні звіти і матеріали. Суб'єкти господарювання, особливо малі й середні, відчують нагальну потребу уваги та підтримки з боку держави. При цьому інструменти державної підтрим-

ки суб'єктів господарювання мають бути результативними, відповідати реальним потребам суб'єктів господарювання і забезпечувати ефективне використання державних коштів. Саме в контексті забезпечення ефективного використання державних коштів виникає потреба в розробленні конкретних рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства у сфері регулювання державної підтримки.

Окремих питань державної підтримки суб'єктів господарювання у своїх працях торкались такі науковці, як В.С. Белих, З.С. Варналій, Ю.А. Ведерніков, О.М. Вінник, О.П. Віхров, Є.П. Губін, Т.С. Гудіма, В.В. Добровольська, М.О. Єгорова, Д.О. Жмуліна, О.П. Загнітко, Д.В. Задахайло, Г.Л. Знаменський, О.Е. Ліллемяе, Д.В. Лічак, В.К. Малолітнева, В.К. Мамутов, Т.В. Некрасова, Д.А. Петров, О.П. Подцерковний, Я.В. Рогінська, Н.О. Саніахметова, Д.В. Слинько, Г.В. Смолин, І.В. Труш, В.А. Устименко, М.Л. Шинкар, В.С. Щербина, О.Х. Юлдашев, І.М. Ямкова та інші. Однак актуальних досліджень, присвячених цьому питанню, які ґрунтуються на звітних показниках та результатах аналізу сучасного стану законодавства у цій сфері, замало. Крім того, державна підтримка суб'єктів господарювання в розумінні господарсько-правового засобу забезпечення ефективного використання державних коштів взагалі не досліджувалась у вітчизняній науці господарського права, що підтверджує важливість вивчення цієї проблематики і також зумовлює актуальність представленої наукової статті.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних недоліків та прогалин правового регулювання різних форм державної підтримки суб'єктів господарювання і розроблення практичних науково-обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення відповідного законодавства.

Результати дослідження. Відповідно до законодавства України, державна підтримка суб'єктів господарювання може здійснюватися у різноманітних формах, які різняться між собою за механізмом реалізації, підставою та метою їх застосування.

Як показує проведений аналіз різних видів та форм державної підтримки, що надаються суб'єктам господарювання [1], їх можна згрупувати за критерієм цільової підстави надання: 1) підтримка, метою надання якої є відновлення або забезпечення рентабельності та конкурентоздатності вітчизняних суб'єктів господарювання, які опинилися в скрутній ситуації, або усунення техногенних катастроф, які може спричинити незадовільний екологічний стан підприємства; 2) підтримка, у разі надання якої превалює завдання щодо забезпечення розвитку найбільш пріоритетних галузей господарства, запровадження перспективних інноваційних технологій тощо.

Так, за даними, що містяться у Звіті про результати дослідження державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні, субсидії зазвичай надавалися для: покращення економічного та соціального становища різних областей (регіональний розвиток); сприяння зайнятості, навчання та перекваліфікацію працівників (розвиток ринку праці); прискорення розвитку і реструктуризації стратегічно важливих галузей (розвиток промисловості); забезпечення підтримки науково-дослідної та інвестиційної діяльності, розвитку інфраструктури тощо [2, с. 34].

Аналізуючи поточну ситуацію у сфері надання державної підтримки суб'єктам господарювання, необхідно зауважити, що її частка у структурі бюджетних видатків, як правило, становить лише близько 9% ВВП [3; 4]. Здебільшого державна підтримка в Україні надається суб'єктам господарювання у формі податкових пільг, прямого фінансування (субсидій) та компенсацій частини витрат підприємств за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також державних гарантій за кредитами державних підприємств [2, с. 32].

При цьому в 2017 р. в межах реалізації державних цільових програм було заплановано надання державної підтримки суб'єктам господарювання в загальному обсязі 6250 млн грн., з яких найбільшу частку становила допомога підприємствам паливно-енергетичного комплексу у розмірі понад 5215 млн грн. (83%), інші галузі економіки мали отримати державної підтримки на суму 204 млн грн. (3%), а сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство – 71 млн грн. (трохи більше 1%). Однак, станом на вере-

сень 2017 р., програми виконані лише на 10%, тобто на загальну суму 623 млн грн., з яких фактично паливно-енергетичний комплекс отримав 1316 млн грн. (25% від запланованої суми), а сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство – 39 млн грн. (більше 50% від запланованої суми) [5].

Між тим, варто зауважити, що, крім планової державної допомоги, може надаватися індивідуальна державна допомога, яка, за визначенням п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [6], являє собою захід державної допомоги, що здійснюється поза межами програми державної допомоги, а також окремі заходи державної допомоги, що здійснюються в межах програми державної допомоги, але підлягають повідомленню згідно з умовами такої програми та цим Законом [6].

Оцінюючи ефективність функціонування інституту державної підтримки в Україні, варто навести Протокол Антимонопольного комітету України від 28 грудня 2016 р. № 102, в якому за результатами моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання в енергетичній сфері України у 2016 р. зроблено висновок, що 100% заходів підтримки, які містять ознаки програм або індивідуальних заходів державної допомоги суб'єктам господарювання, не відповідають вимогам законодавства ЄС, тому їх необхідно узгодити шляхом зміни або скасування [7, с. 94].

У зв'язку з цим варто констатувати, що заради забезпечення ефективного використання державних коштів у процесі формування політики щодо надання державної підтримки суб'єктам господарювання мають дотримуватися певні умови.

Так, відповідно до ст. 26 ГК України [1], державна допомога суб'єктам господарювання підлягає обов'язковому моніторингу на предмет її допустимості. Правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання та здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції встановлюються законодавством про державну допомогу суб'єктам господарювання. Отже, однією з вимог допустимості державної підтримки є дотримання законодавства про захист економічної конкуренції, відсутність ознак дискримінації суб'єктів господарювання тощо.

Для оцінки кожного конкретного виду державної підтримки на предмет допустимості Антимонопольним комітетом України проводиться моніторинг. У розпорядженні Антимонопольного комітету України від 28 грудня 2015 р. № 43-рп «Деякі питання реалізації Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» зазначається, що моніторинг державної допомоги проводиться щодо: індивідуальної державної допомоги; програм державної допомоги; будь-якої іншої підтримки суб'єктів господарювання надавачами державної допомоги шляхом ресурсів держави чи місцевих ресурсів [8]. Цим же розпорядженням затверджено Порядок проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання.

Варто зазначити, що у практиці ЄС до визначення критеріїв допустимості всіх форм та видів державної підтримки підходять досить ретельно. Наприклад, якщо допомога надається з метою відновлення платоспроможності та підвищення рентабельності суб'єкта господарювання, то вона має відповідати таким умовам: складатися з допомоги, що дає змогу отримати оборотну ліквідність у формі позикових гарантій або позик за звичайною комерційною процентною ставкою; бути обмеженою сумою, необхідною для підтримки фірми в бізнесі; надаватися лише тим підприємствам, які мають чіткий план відновлення платоспроможності, що не перевищує шести місяців; гарантувати, що надається на підставі наявності реальних соціальних труднощів і не матиме шкідливого впливу на промислову ситуацію в інших державах-членах; супроводжуватися обов'язковим звітом про напрями та наслідки використання допомоги; мати одноразовий характер, тобто надаватися за принципом «один раз – останній раз» [9, с. 29].

У національному законодавстві України не розроблено детальних критеріїв допустимості державної допомоги, тому це завдання має бути реалізованим у найближчій перспективі.

Ще однією важливою умовою надання державної підтримки суб'єктам господарювання є прозорість та недопущення дискримінації суб'єктів господарювання.

У ст. 31 ГК України однією із форм дискримінації суб'єктів господарювання органами влади визначено надання окремим підприємцям податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище щодо інших суб'єктів господарювання, що призводить до монополізації ринку певного товару [1]. Проблемою в такому разі є те, що деяка державна допомога, надана суб'єктам господарювання, може надати їм операційних переваг, які є достатніми для того, щоб усунути конкуруючі підприємства з ринку, якщо вони не отримують державної допомоги. Як зазначається з цього приводу у науковій літературі, такий феномен має місце тому, що державна допомога зменшує витрати на виробництво товарів або на надання послуг підприємства, яке її отримує. Іншими словами, державна допомога штучно допомагає підприємству, яке її отримує, конкурувати з більш ефективними підприємствами. З часом це може знизити загальний рівень конкуренції, і в результаті таких спотворень споживачі змушені будуть сплачувати більше [10, с. 5–6]. Таким чином, як уявляється, відсутність ознак дискримінації суб'єктів господарювання при наданні їм державної допомоги є одним із головних критеріїв допустимості такої допомоги.

Що стосується забезпечення прозорості надання державної підтримки, то з цього приводу варто зазначити, що відповідно до ст. 16 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» Уповноваженим органом за результатами проведення моніторингу державної допомоги та на підставі інформації про чинну державну допомогу ведеться Реєстр державної допомоги. Порядок ведення та доступу до реєстру державної допомоги суб'єктам господарювання, затверджений Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 28 грудня 2015 р. № 43-рп «Деякі питання реалізації Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [11].

Однак варто зазначити, що нині Реєстр державної допомоги (власне, як і сам Портал державної допомоги) працює в тестовому режимі та не містить повної інформації про види державної допомоги, терміни її надання, обсяг фінансування тощо [12]. При цьому на офіційному веб-сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі України висвітлено загальну інформацію про чинні програми підтримки підприємств – *Європейська програма підтримки малого та середнього бізнесу (COSME)* і *Unlimit Ukraine* (підтримка малого бізнесу).

Перша програма являє собою набір тематичних проектів та програм на період із 2014 по 2020 рр. із загальним бюджетом 2,3 млрд євро. Перелік програм визначається Європейською Комісією. Робоча програма на 2017 р. складається із 22 підпрограм, які класифіковано за трьома напрямками: полегшення виходу на зовнішні ринки; поліпшення умов для конкурентоспроможності; формування культури ведення бізнесу [13].

Друга програма підтримки спрямована на сприяння розвитку малого бізнесу в Україні. Взяти участь у проекті можуть компанії, які: виготовляють товари на території України; працюють не більше 7 років; офіційно зареєстровані та можуть це підтвердити відповідними документами; продукт, який виготовляє компанія є креативним, інноваційним, якісним та сучасним; компанія прагне розвиватись та працювати за європейськими стандартами [14]. Визначення конкретних суб'єктів господарювання, яким буде надаватися допомога, здійснюється на конкурсній основі.

Для забезпечення ефективності використання державних коштів у процесі надання державної підтримки важливим чинником є зважений підхід до визначення адресатів відповідної підтримки, тобто суб'єктів господарювання, які відповідають певним критеріям.

Одним із таких критеріїв є віднесення підприємства до стратегічно важливих. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 999 визначено критерії належності об'єктів державної власності до таких, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави [15]. На підставі аналізу цього акту можна зробити висновок, що в якості критерію виступає конкретна галузь господарства, а також форма власності підприємства – державна. Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 р. № 83 затверджено Перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави [16]. Втім, застосований у згаданих урядових актах підхід до визначення стратегічно важливих суб'єктів господарювання видається дещо недосконалим, оскільки:

по-перше, при цьому до стратегічно важливих належать тільки підприємства державної форми власності (що дуже схоже на дискримінаційну ознаку); по-друге, перерахування підприємств та галузей, до яких вони належать, не дає змоги уніфіковано підійти до визначення стратегічної важливості того чи іншого суб'єкта господарювання. Отже, видається за доцільне розробити універсальні критерії, визначивши основні (при цьому єдині для всіх) умови і підстави належності суб'єкта господарювання до стратегічно важливих.

Іншим критерієм належності суб'єкта господарювання до такого, що може претендувати на отримання державної підтримки, може виступати потреба в оздоровленні його фінансового стану. На законодавчому рівні варто визначити, яким вимогам має відповідати суб'єкт господарювання, що перебуває у скрутному фінансовому становищі, щоб мати змогу отримати державну допомогу. До відбору таких підприємств необхідно підходити особливо ретельно, оскільки, як правило, державна допомога таким суб'єктам надається у формі прямого фінансування, яке часто, як влучно зауважує Д.В. Лічак, не стимулює суб'єктів господарювання діяти самостійно та ініціативно, а навпаки, сприяє розвитку утриманського ставлення у реципієнтів підтримки [17, с. 1], що, на нашу думку, є неприпустимим в умовах обмежених фінансових ресурсів та з огляду на необхідність дотримання при використанні державних коштів принципу ефективності та результативності.

За підсумками реалізації програм державної підтримки суб'єктів господарювання протягом 2016–2017 рр. необхідно вказати на недостатню їх ефективність, що не дає змоги досягти мети та завдань цього господарсько-правового засобу. Такий висновок ґрунтується на показниках вітчизняної економіки у світових рейтингах та на даних звітів Антимонопольного комітету України.

Так, за підсумками Всесвітнього економічного форуму 2016–2017 р. відповідно до Глобального індексу конкурентоспроможності, Україна посіла 85-те місце зі 138 можливих. У попередньому індексі зі 138 позицій Україна посідала 79-ту сходинку, що свідчить про негативну тенденцію, зумовлену різними факторами [18, с. 14]. Серед них науковці виділяють: відсутність стратегічного підходу, недостатня прозорість і непередбачуваність процесу ухвалення рішень про надання державної підтримки; відсутність кваліфікаційних критеріїв для визначення обсягів державної підтримки та категорій її отримувачів, системи звітування з боку як надавачів, так і отримувачів державних коштів, яка б сприяла забезпеченню ефективного використання наявних бюджетних ресурсів; брак інформації про чинні заходи державної підтримки окремим підприємствам і галузям, про її фактичні обсяги і форми; відсутність впорядкованої інституційної інфраструктури для аналізу, затвердження і моніторингу заходів державної підтримки в усіх галузях економіки та регіонах України [2, с. 163]. При цьому варто погодитись з тим, що впровадження ефективної системи надання державної допомоги в Україні має передбачати забезпечення рівного, прозорого доступу до державних ресурсів як державних, так і приватних суб'єктів господарювання, що особливо актуально для малого та середнього бізнесу [19, с. 177, 179].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, державну підтримку суб'єктів господарювання можна класифікувати за такими критеріями: 1) *за метою надання:* забезпечення розвитку (впровадження інноваційних технологій, екологізація виробництва, підтримання конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника тощо), оздоровлення суб'єкта господарювання, який має важливе стратегічне значення (відновлення платоспроможності, підвищення рентабельності діяльності суб'єкта господарювання); 2) *за механізмом надання:* пряма фінансова допомога (передбачає необхідність виділення бюджетних коштів для надання допомоги) та непряма підтримка («відмова» держави від частини доходу на користь суб'єкта господарювання, або, за визначенням Д.В. Лічак, сукупність економічних, організаційних та правових механізмів, завдяки яким суб'єктам господарювання надається державою через ринкову інфраструктуру необхідне сприяння правового, фінансового, організаційного, інформаційного та матеріально-технічного характеру, що виключає безпосередню передачу коштів та існує у формі створення стимулюючих умов для розвитку і підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання відповідно до національної

економічної політики [17, с. 3–4]); 3) *за формою надання*: кредитування, субсидії, гарантії, списання заборгованості, податкові пільги тощо.

З метою удосконалення господарсько-правового регулювання та підвищення ефективності державної підтримки суб'єктів господарювання необхідно: 1) розробити загальнодержавну Концепцію розвитку підприємництва в Україні, в якій у середньостроковій та короткостроковій перспективі визначити на основі моніторингу різних галузей господарства та оцінки поточної ситуації в кожній із них найбільш уразливі галузі господарства, а також ті, які потребують підтримки з боку держави, суттєвої модернізації технологічного оснащення та капіталізації, мають найбільш важливе стратегічне значення для стабільності національної економіки;

2) внести такі зміни та доповнення до ГК України [1]: останні два абзаци ч. 2 ст. 12 викласти у такій редакції: *«державна допомога у формі інвестиційних та податкових пільг, дотацій, компенсацій, цільових інновацій, субсидій та в інших формах, визначених законом»*; назву ст. 16 викласти у такій редакції: *«Державна допомога суб'єктам господарювання»*; у ч. 3 ст. 16 слово *«підтримка»* замінити на слово *«допомога»*; назву ст. 26 викласти у такій редакції: *«Допустимість державної допомоги суб'єктам господарювання»*;

3) внести такі зміни та доповнення до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [6]: ст. 2 викласти у такій редакції: *«Принципами державної допомоги суб'єктам господарювання є: допустимість; відкритість та доступність інформації про обсяги, мету, підстави та умови надання державної допомоги; рівність суб'єктів господарювання, які відповідають визначеним критеріям; цільовий характер державної допомоги; звітність; економічна ефективність та доцільність»*; ч. 2 ст. 8 доповнити такими повноваженнями Антимонопольного комітету України: *«забезпечення відкритості та доступності інформації про обсяги фінансування, підстави та умови отримання державної допомоги; розгляд заяв та скарг суб'єктів господарювання з приводу порушення антимонопольного законодавства при наданні державної допомоги»*.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. / Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 462. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

2. Хьюлцлер Х., Лібанова Е., Єфименко Т., Котляревський Я., Таран С., Черніков Д., Деревянкін В., Стюарт Ю. Звіт про результати дослідження державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні. К., 2015. 211 с. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=120932&schema=main>.

3. Про Державний бюджет України на 2016 рік: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 928-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 5. Ст. 54. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.

4. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1801-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 3. Ст. 31. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.

5. Кредитування за функціональною класифікацією видатків та кредитування бюджету: Звіт Державної казначейської служби України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=383780>.

6. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1555-VII / Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2014. № 62. Ст. 1704. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>.

7. Про схвалення результатів Пілотного проекту з контролю державної допомоги суб'єктам господарювання в енергетичній сфері України: Протокол Антимонопольного комітету України від 28 грудня 2016 р. № 102. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=132356&schema=main>.

8. Деякі питання реалізації Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»: розпорядження Антимонопольного комітету України від 28 грудня 2015 р. № 43-рп / Антимонопольний комітет України. Офіційний вісник України. 2016. № 12. Ст. 528. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0140-16>.
9. Including temporary state aid measures to support access to finance in the current financial and economic crisis: Handbook on community state aid rules for SMEs. European Commission. 2009. Офіційний веб-сайт Європейської Комісії. URL: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/sme_handbook.pdf.
10. Стюарт Ю. **Вступне** слово. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» / Я.В. Рогінська. Харків, 2017. 136 с.
11. Порядок ведення та доступу до реєстру державної допомоги суб'єктам господарювання, затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 28 грудня 2015 р. № 43-рп / Антимонопольний комітет України. Офіційний вісник України. 2016. № 12. Ст. 528. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0142-16>.
12. Реєстр державної допомоги: Портал державної допомоги. URL: <http://pdd.amc.gov.ua/registry/registryofstateaid/list>.
13. Competiveness of Small and Medium Enterprises (COSME): Програми підтримки підприємств. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://cosme.me.gov.ua>.
14. UnlimitUkraine: Програми підтримки підприємств. URL: <http://unlimitukraine.com.ua>.
15. Про визначення критеріїв віднесення об'єктів державної власності до таких, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 р. № 999 / Кабінет Міністрів України. Офіційний вісник України. 2010. № 84. Ст. 2948. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/999-2010-п>.
16. Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 04 березня 2015 р. № 83 / Кабінет Міністрів України. Офіційний вісник України. 2015. № 20. Ст. 555. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-п>.
17. Лічак Д.В. Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2011. 21 с.
18. Про затвердження Звіту Антимонопольного комітету України за 2016 рік: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 14 березня 2017 р. № 2-рп. Офіційний веб-сайт Антимонопольного комітету України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>.
19. Зобов'язання України щодо створення ефективної системи контролю державної допомоги суб'єктам господарювання, за зразком системи, яка існує у Європейському Союзі, передбачені низкою міжнародних угод. Офіційний веб-сайт Антимонопольного комітету України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/120893>.

